

Vesela Shushlina

(Sofia, Sofia University *St. Kliment Ohridski*)

Specifics of the Expression of Irony in Indirect Speech

Abstract: This paper studies the specific linguistic expressions of irony in indirect speech in fiction narratives. The irony-conveying constructions are examined from the narrator's point of view, as well as from one character's perspective with regard to another character or to a piece of the fictitious reality. The analysis of the stylistic potential of the vocative, rhetorical questions, repetitions, and other means for expressing ironic assessment reveals the various possibilities for irony to play an active part in the construction of the characters' structure in fiction narratives.

Весела Шушлина

(София, СУ „Св. Климент Охридски“)

Специфика на изразяването на иронична оценка в конструкции с чужда реч

1. За обекта, предмета и целите

За целите на изследването се приема, че иронията е вербална оценъчна реакция, която е присъща на текстове със субективно-оценъчна модалност. Изразената иронична оценка е мотивирана от определен тип емоционална реакция, която може да варира в различни граници, и се осъществява на базата на контраст – както в рамките на самата

езикова форма, така и като резултат от конкретната ѝ употреба в определена ситуация, тоест при взаимодействието ѝ с езиковия и ситуативния¹ контекст.

Вербалната ирония се разглежда като *стилистична фигура* с определен стилистичен ефект, която се реализира на базата на антифразисни отношения, при които прякото значение се заменя с преносното на основата на изградения в контекста контраст, и като резултат, като *ироничен смисъл*, създаден на различни равнища чрез средствата на езика. Този вид ирония може да бъде продукт от употребата на различни образни езикови средства, тропи, фигури и служи за създаването на ярки детайли и открояващи се моменти в цялостната структура на художествения текст.

В настоящото изследване ще бъде обърнато внимание на специфичното в езиковия израз на иронията в конструкциите с чужда реч. Тези конструкции представляват интерес, тъй като чрез изразяването на иронична оценка в тях иронията става част от изграждането на персонажната структура в конкретния художествен текст. Изследването на стилистичните възможности на обръщението, реторичните въпроси, повторенията и други стилистични средства за изразяване на иронична оценка дава различна перспектива за разкриване на мястото, функцията и средствата за изразяване на иронична оценка в художествения повествователен текст.

Иронията в конструкциите с чужда реч ще бъде анализирана с оглед на изразеното чрез нея отношение на персонаж към фикционалния художествен свят или към друг персонаж. Вербалната ирония ще бъде изследвана и в партитурата на авторската реч, където може да изрази оценка от перспективата на разказвача по отношение на персонаж, събитие, факт от фикционалния художествен свят или от гледна точка на автора по отношение на бита, нравите, културата, света и човека².

2. Изразяване на иронична оценка от перспективата на разказвача

В българската граматическа литература традиционно типовете чужда реч са свеждани до разделението пряка реч, косвена реч, полупряка реч. Ексерпираният

¹ Под *ситуативен контекст* се има предвид ситуацията във вид на езиково изложение, тъй като се разглеждат само писмени текстове.

² При изследването на спецификата на изразяването на иронична оценка в конструкциите с пряка реч не винаги се прави разграничение между термините *автор* и *разказвач*, тъй като се изхожда от твърдението на Виноградов, че разказвачът е рожба на авторския литературен артистизъм (цит. по Велева 1990: 10). За целите на настоящото изследване се приема, че стриктното спазване на това разграничение не е необходимо.

материал налага извода, че най-често иронията се среща в конструкции с външна реч, предадена чрез възможностите на пряката реч.

Характерно за пряката реч при използването ѝ в художествени повествователни текстове е, че при предаването на чуждото изказване се разгръщат две структури: авторова (реч на разказвача) и възпроизведена реч, тоест пряката реч е полифонична – в нея се долавят гласовете на този, който я произнася, и на този, който я възпроизвежда. Оформените две речеви единства обаче не са равноправни. Тяхната стилистична обработка е различна. Речта на персонажа се обработва именно като чужда реч, като обект на авторското намерение, докато речта на разказвача се оформя стилистично с оглед на пряката си предметна задача – нещо да обозначи, да изрази, да съобщи, да изобрази. Тази особеност на пряката реч е широко използвана при изразяване на иронично отношение от страна на разказвача към конкретен персонаж, като средствата за изразяването му са разнообразни – употреба на оценъчна лексика, изграждане на смислово противопоставяне в рамките на езиковия контекст, метафори и др.:

1) - *Ти чака ли ме? – измери ме дяволито с очи малката режисьорка с големите претенции. – Разтревожи ли се? (Голев 1987: 31)*

2) - *Какво искаш?*

- *Първо не ми говори на „ти“! И второ, искам шест пакетчета захар.*

- *Не може, нали ти казах – повтори упоритият неандерталец, нает да развива туризма. – Не може! (Голев 1992: 259)*

3) - *Разучихме ние, Пальо... Ще ни свържеш със Симеон Пиронков от „Златния Орфей“...*

- *Но аз не го познавам!*

- *Че как тъй?... Какви хора на изкуството сте – да не се знаете...*

Това беше съкрушителен аргумент и Павел Сираков не знаеше накъде да отстъпва.

- *Значи... Гитко...*

- *Маргарит Пенчев Марков! - изкукурига кандидатът за лавъра на Лудвиг ван Бетховен. (Мишев 2008: 260)*

Реализирана чрез отделни лексеми, ироничната оценка се базира на антифразисни отношения. Този тип ирония изцяло се помества в традиционните дефиниции от типа: „Изразяване на насмешка чрез употребата на дума със значение, противоположно на основното ..., притворна възхвала, зад която стои порицание” (Арнолд 1990: 86-87). В тези случаи се проявява един и същ механизъм за създаване на ирония, който може да бъде добре онагледен чрез формулата, предложена от А. С. Походня: $S_1 \leftrightarrow S_2 \rightarrow S_3$, където S_1 е прякото, буквалното значение на думата; S_2 е преносното, противоположното на буквалното, контекстово значение, а S_3 е възникващото при взаимодействието на S_1 и S_2 имплицитно, формално неизразено значение, чийто основен компонент е отношението на говорещия към обекта на иронизиране (Походня 1989: 14). Но при усложняване на плана на изразяването се разширява и обемът на конкретното понятие, изразен с преките и преносни значения на лексикалните единици – преносното значение невинаги се явява противоположно на прякото, отношенията между тях са доста сложни и не се свеждат до антифразис. Ироничният смисъл в тези случаи се поражда на базата на по-сложното взаимодействие между езиковата форма, контекстът и комуникативната ситуация (Константинова 2011: 47).

Оценъчната лексика се съдържа най-често в съпровождащата пряката реч реплика на разказвача и ироничното отношение, изразено чрез нея, се разчита в минимален контекст. Примери от Каравеловата повест „Маминото детенце” обаче демонстрират една интересна особеност. Разгледани в микроконтекста, използваните епитети не биха били интерпретирани като иронични, въпреки че именно те съдържат ироничното отношение на разказвача към главната героиня на повестта – Неновица. Употребените епитети се „включват” подтекстово в смисловото противопоставяне на реалните качества на героинята, представени от повествователя по недиректен път в цялостния текст на произведението:

4) - *Купувай по-евтин – казвала **разумната и економната жена**. (Каравелов 1960: 24)*

5) - *Обраха ни, обрали ни са! - викала **добрата жена** и махала с къмъка. (Каравелов 1960: 46)*

6) - *Ела, **мами**, ела **сине!**... Не плачи, **мое детенце!** – говорила **нежната майка**, гладила по главата **своето теле** и клатила главата си. (Каравелов 1960: 27)*

Последният от посочените примери също представлява интерес, тъй като иронията в него не се реализира на принципа „обратното на казаното”. Първата и втората реплика на героинята кореспондират смислово със заглавието на Каравеловата повест „Мамино детенце”. Проваленият от семейната си среда, останалият вечно духовно незрял човек е продукт на криворазбраната майчина загриженост. Ето защо авторската ирония е насочена към Неновица. Конкретното изказване обаче извън рамките на контекста на произведението не би било осмислено като иронично, ако липсваше словосъчетанието *своето теле*, тъй като именно то подчертава ироничния смисъл на авторската ремарка. Прилагателното име *нежна* в контекста на изказването не придобива значение *груба*, а изтъква неуместността на проявеното качество, което назовава.

Възможности за реализиране на иронично отношение към фикционално лице, чието изказване се възпроизвежда, предоставя и сравнението. То е често използвано за изразяването на иронична оценка, поради факта, че чрез него се съотнасят две понятия, обикновено от различни понятийни кръгове, като по този начин се оценява сравняваният обект. Най-често сравнението се разполага в авторската ремарка, съпровождаща пряката реч:

7) - *Наздраве за Ираклий втори – извика Маврикий. – Наздраве за Ираклий Трети...*

- *Какъв Ираклий Трети...*

- *Отпих трети път!*

- *Какви са тези глупости! Надсмиваши ли ми се? – кресна Ираклий, в чиято глава като във фенер от любеница просветна някаква по-ясна мисъл. (Биолчев 2005: 285)*

8) - *Ще ви кажа нещо неприятно – поде Варадин, сякаш бе възможно да им съобщи нещо друго. Дългите речи не бяха по вкуса му... Мислите му подскачаха насам-натам като скакалци, изпъззели от затворен буркан. Беше му трудно да ги прибере обратно. (Попов 2009: 32)*

9) - *Значи до утре – каза Марков, като се мъчеше да си даде замислен вид. – Не е ли много скоро?*

- Днес е рано, вдругиден ще бъде късно! – рече Михалакев и **това прозвуча като вестникарско заглавие по време на жътвена кампания.** (Мишев 2008: 192)

10) Седнала по турски в тревата, Лидия ме викаше с показалец. Правеше го небрежно, все едно изчопляше камъче от стена.

Нямаше как, трябваше да се отзова на любезното повикване.

- Защо си отиде приятелят ти, виках ви и двамата – попита Лидия великодушно, щом се надвисих над нея. **Гледаше ме великодушно като началник-щаб, повикал състава си, за да го похвали за отличното изпълнение на някоя безсмислена заповед.**

- Така ли? Не е разбрал. Като му кажа, ще се скъса от яд. (Голев 1987: 14)

11) - Сигурно ме мислиш малко перушан, а? – **попита тя разчленено сякаш четеше реплика от пиеса в училищен драмсъстав.** - ...Малката крадла с претенции за богиня. Така ли е, кажи?(Голев 1987: 38)

12) - **Какво сте се впили в тая топка като кърлежи! Пуснете я долу. И се сбийте като мъже, не като баби. Който остане жив, той да я вземе. Ясно ли е? – Последните думи изреваха заплашително като някой квартален Зевс.**(Голев 1987: 97)

13) - **Хъм – намръщи се той сякаш му се налагаше да обмисли важна оферта за бомбандировачи,** – ще видим. (Попов 2009: 50)

14) - **Нито едното, нито другото – отговаря хаджията, като че вчера се е завърнал от оня свят.** (Стоянов 1983: 44)

15) - **Питане ли иска още – отговори друг един, като че той сам да се беше виждал с руския цар няколко пъти.** (Стоянов 1983: 226)

Използваните сравнения са ярки средства за изразяване на емоционална оценка от страна на разказвача, тъй като пораждат образни асоциации. Сравняваният обект се съотнася със сравняемото на основата на общ признак. Ексцерпираният материал дава възможност да се обособят два типа сравнения. Първият тип са сравнения, които изразяват ироничната оценка на разказвача към личностни черти на персонажа. Обикновено те имат „принизяващ” ефект (първите два примера – *като фенер във любеница; като скакалци, изпъззели от затворен буркан*). Стилистичният ефект от

тяхното използване се дължи на неочакваността на съотнасянето, но и на новата асоциация, която се поражда.

Чрез употребата на втория тип сравнения разказвачът мнимо повишава значимостта на сравнявания обект. Иронията в тези случаи може да е насочена към поза, мимика, тоналност на изказването. Иронизирайки маниера на говорене, представяйки иронично екстралингвистичните фактори, съпътстващи изказването на персонажа, разказвачът всъщност изразява своята оценка към съдържанието на репликата, която те съпровождат. В някои случаи може да има и лексикален маркер за привидността на обявеното за значимо (например прилагателното *квартален* в сравнението „*изревах заплашително като някой квартален Зевс*”).

Възможностите на авторската реч като част от конструкция с пряка реч да изрази иронично отношение именно към персонажа, чиито думи се предават, са най-често използвани. Въпрос на стилистичен избор е дали във въвеждащата фраза ще бъде представена изцяло комуникативната ситуация или по какъв начин ще бъде описан говорещият. В тези случаи ироничният смисъл, заложен в репликата, най-често е подготвен от предходния контекст, често зареден с немалко ирония. Пример за това е описанието на Иванчо Йотата, герой от Вазовите „Чичовци”, както и представянето на ситуацията и последвалата реплика на персонажа, допълваща неговата характеристика:

16) *Иванчо Йотата не е нещо, а **человече дребно**, сивооко, с четинясала коса и мустаки, с **исполински нос** и с **голямо честолубие**...*

*Той **даже** бил съчинил три слова... от него саморъчно писани. За жалост **всичките тия съкровища**, не знам как, изгорели и той често в кафенето, като разказваше за това **славно поприще**, свършваше със **сърдечно съкрушение**:*

*- **Кешки аз да изгорях, та не списанието ми... За народа загуба велика.** (Вазов 1962: 44)*

Контрастът в описанието на героя – *человече дребно* – с *исполински нос* и с *голямо честолубие* подготвя за иронията, заложена в репликата на персонажа, която е емоционална реакция по повод факт от художествената действителност (изгарянето на *всичките тия съкровища*). Самото оповестяване на този факт в речта на разказвача е представено иронично във въвеждащата конструкция към пряката реч, която описва психическото състояние на героя.

Използването на пряката реч за косвена характеристика на персонаж в художествения повествователен текст се дължи на нейната специфика, а именно че запазва ритмо-интонационните модели, граматичните особености, модалността на чуждото изказване. Често срещан похват за изразяване на авторовата иронична позиция е смесването в речта на персонажа на думи от различно стилистично маркирани лексикални пластове (стилистична интерференция):

17) - *Аз – вика – се абстрахирам от подобни буламачи! Усвършенствай ми, вика, четири яйца на очи алафранга! (Чудомир)*

<http://www.znam.bg/com/action/showBook?bookID=921&elementID=279669379§ionID=5>

18) - *Вчера ми дойдоха маслини от важна степен и с твърде способна цена. (Вазов 1962: 44)*

19) - *Време е ние, учените тоест, да се соберем и влезнем в соглашение... трябва да управим языка и прочия... (Вазов 1962: 44)*

Външната реч на фикционалните лица в посочените примери демонстрира начина им на говорене. Разказвачът „държи персонажите в ръцете си – може да разширява и ограничава техните изказвания, да ги представя в различна светлина, от различно гледище” (Велева 2000: 170). В избрания модел на изграждане на репликата „звучи” и неговият ироничен глас. Той се долавя в изградения контраст, който се създава от неочакваната поява на дума в несъответстваща ѝ сфера на употреба. При едновременното използване на разговорна и тържествено-възвишена лексика, при нарушаване на очакваното съответствие между означаващо и означено, постигнатият ироничен смисъл може да се разглежда и като резултат от ефекта на излъганото очакване.

Заслужаваща внимание форма за изразяване на иронична оценка от перспективата на разказвача са и подложените на авторови трансформации сентенции, афоризми, пословици или включването им в речта на отрицателни герои. По обективната си същност тези езикови формации носят положителен заряд, синтезирали са нравствената възискателност на народа, но вложени в речта на отрицателни герои, те стават средство за осмиване и разобличаване чрез контраста с техния морален облик. Следващите примери са от Любен-Каравеловата повест „Мамино детенце”. Сентенциите са вложени в речта на двама от представителите на изобличаваното

чорбаджийско съсловие. Ироничният смисъл се дължи на противопоставянето, което се изгражда между безнравствеността на персонажите и нравствения смисъл, чийто изразител стават употребените сентенции. Често в околния контекст се открива и лексикален маркер за разчитането на подобни употреби именно като иронични:

20) - *Ти си още малък... Не пий ракия. **Който пие ракия, той не става човек.** Само чапкъните пият ракийка – **проповядвал Нено.** (Каравелов 1960: 34)*

21) - *Ние трябва да помислиме какво ще правим с него. **Дървото се изправя, дорде е младо.***

*Това **логично заключение на мъдрия човек** (...) после дълги разсъждения и препирни било приемно. (Каравелов 1960: 53)*

22) - *Парите се спечелват, а доброто име – никога. (репликата е част от изказване на Неновица, представителка на остро критикуваното чорбаджийско съсловие) (Каравелов 1960: 67)*

Тъй като характеризира персонажа чрез присъщите за неговия език средства, пряката реч дава възможност да бъде изразена и иронична оценка към съответния литературен герой от перспективата на разказвача, често изведена като ироничен коментар:

23) - *Какво момиче ще предпочетеш – бедно и красиво или богато и грозно?*

- *Бйедно и красиву – отговаря той.*

- *Защо ? – пита тя.*

- *Защото беднута момичи йе умно, а бугатуту няма сърцйе...*

А сега ти да видиш... колко прозорливо... (Щерева 2006: 29)

24) - *Помня гостуването ви в Университетската библиотека – подаде ръка Нета. – Незабравима амалгама от словесен радикализъм и финализирани дискурси с универсум. Лек еkleктизъм в диалогичните парадигми.*

*Влязох в Клуба. Нета произведе ефект. **Добре, че не проговори. Щеше да ги радикализира в диалогичните парадигми на пиянцината им.** (Шумналиев 2007: 196)*

Авторовата фраза, съпровождаща пряката реч, най-често указва на кого точно принадлежат цитираните думи или към кого са адресирани. В някои случаи обаче е

възможно (макар и рядко) да се изрази оценка от перспективата на автора (респ. разказвача) към адресата на предаваната чужда реч:

25) - ... *Да, академията помага. Академията си остава проверен път към истинското изкуство. Не бива с лека ръка да я отричаме... Макар че и тя не е гаранция... Микеланджело не е завършил академия, доколкото знам. Или Леонардо. Чисти аматьори, така да се каже, самодейци. Какво са нещерните рисунки?... Също!... Без самодейност няма изкуство!... И тя си остава най-надеждната отбрана срещу диверсията...*

- Мил боец срещу диверсията! – каза Сираков, загледан подир отдалечаващата се армейска единица. – Интересно, ако го присвие апендиксът, дали ще предпочете хирург-самодеец?... (Мишев 2008: 255)

В примера иронична оценка се изразява и в речта на персонажа, и в авторовата ремарка чрез перифраза. Тя представлява интерес поради факта, че „дублира” ироничната оценка по отношение на фикционално лице в изградената от автора двупластова речева структура. Замяната на обекта с описателен израз, при която се посочват съществените му признаци, дава възможност да се изрази иронична оценка именно към тези негови характеристики. Този тип перифрази в изследванията по стилистика се определят като емоционално-образни. За разлика от логическите, при които се натрупват семи с преки значения, при метафоричните перифрази описателният израз има преносно, метафорично значение, което дава възможност да се изрази оценка (в разгледаните случаи – иронична) от страна на разказвача, респ. на персонажа.

Ироничният коментар на разказвача може да се отнася и към възпроизведена реч на фикционално лице, макар че тези случаи са доста по-рядко срещани в изследвания материал:

26) ... *попаднах на кратка бележка за мъж, който поставил рекорд по брой изпушени папирози за един ден. Когато запитали този човек защо пали с кибрит, а не ползва запалки, които тъкмо излизали на мода, той отвърнал, че не иска да си разваля зъбите с изгорелите газове, които отделя запалката. **Истинският пушач е загрижен за зъбите си естет.** (Господинов 2005: 88)*

27) *Някога, когато селото било голямо и живо, искали от околията да го правят град. Това било престижно, но след дълго умуване хората все пак отказали. Единствените им мотиви били, че като стане град, тук ще дойдат жандари да*

пикаят по плетищата и да заничат булките им. Хората си вардели булките и плетищата, какво друго. (Господинов 2005: 130)

Изследваните до момента конструкции изразяват ироничната оценка на разказвача към текстовия свят (респ. към фикционалните лица, принадлежащи към него), която се реализира на две равнища – на фразово равнище чрез система от оценъчни изразни средства (епитети, сравнения, перифрази), употребени в авторските ремарки, и на надфразово равнище – чрез пряката реч на персонажите, която, като представя фикционалното лице чрез присъщите за неговия език средства, става носител на авторското иронично отношение. Маркери за него могат да бъдат конкретни лексикални единици, употребени в околния контекст, необемни микротекстове описания, също иронични по своята същност, които предхождат пряката реч, или иронични коментари, непосредствено следващи речта на персонажа.

3. Ироничната реплика и ироничният диалог

Функцията на пряката реч е да изрази гледната точка на фикционалното лице, неговото отношение към събитията и фактите от художествения свят, неговото емоционално състояние. „В аспектите на речевата структура на текста пряката реч е възпроизведена (чужда) реч. Формално (в рамките на текстовия свят) се възпроизвежда от разказвача, но по своята природа и на основание на обстоятелството, че е реално „произведена“ във въображението на автора, че е фикционална реч, се отличава с особена самостоятелност” (Велева 2000: 168). Пряката реч се манифестира в отделната реплика или в диалога като вербална реакция по отношение на персонаж, на действие или събитие от фикционалния свят.

Изразяването на иронично отношение чрез отделна реплика или диалог се подлага на анализ с оглед на изследването на тези специфични за пряката реч езикови конструкции, които ги правят иронични. Ексерпираният от художествените повествователни текстове материал показва, че значимост за изразяването на иронична оценка придобива изборът на обръщение, употребата на преизказни форми, използването на риторични въпроси, повторенията на отделни реплики или части от тях и не на последно място контекстът, представящ нарушеното съответствие между означаващо и означено.

3.1. Обръщение

Едно от средствата, чрез които иронията се проявява като оценъчна реакция в отделната реплика или в диалога, е обръщението. Възможностите за това са заложени в самата специфика на обръщението – то е дума или съчетание от думи, с които се назовава лицето, към което е отправена речта. Освен адресиращите си функции обаче обръщението може да има и характеризиращи, което от своя страна позволява и изразяването на иронично отношение към адресата на изказването.

Без проблемът за стилистичния избор да заема тук съществено място, ще бъдат разгледани примери, в които избраното обръщение изразява ироничната оценка на говорещия и по-конкретно случаите, при които прякори и прозвища, преназовавания на адресата, както и самият начин на структуриране на обръщението чрез лексеми, образувани с наставки за умалителност и гальовност, изразяват вербално ироничното отношение на говорещия. Трябва да се отбележи, че в по-голяма част от примерите изказаното мнение не е крайно отрицателно. Рядко се изразява заклеяваща оценка или язвителна забележка. По-скоро чрез избраното обръщение персонажът с тънка ирония отбелязва проявена черта от характера на своя адресат, изтъква някаква негова специфична особеност или подчертава недостатък, който не приема.

В художествения повествователен текст използването на обръщение за изразяване на иронично отношение носи допълнителна информация за отношенията между фикционалните лица, за предполагаемите им знания по темата, която се засяга в диалога помежду им. В устната разговорна реч роля за доизграждане на ироничното послание играят и мимиката и жестът. Смяната на логическото ударение, неочакваното повишаване или понижаване на тона, една пауза, могат да променят съществено смисъла на изказването и да изразят ироничното отношение на говорещия. В художествените наративи тези екстралингвистични средства могат да бъдат вербално описани или тяхното наличие да бъде маркирано чрез употребата на пунктуационни знаци. Поради това за разчитане на ироничното послание роля играе както езиковият контекст на обръщението, така и ситуативният контекст, в който е произведена репликата.

Възможностите на обръщението да изразява иронична оценка са свързани и с някои словоредни особености – обикновено адресираща функция има обръщението, което стои в началото на репликата, а квалифицираща – обръщението, позиционирано в нейния край. При изразяване на иронична оценка чрез обръщението обаче тези две

функции се проявяват едновременно, независимо от неговото позициониране, въпреки че в разглежданите примери прави впечатление, че обръщенията са разположени в края на разглежданите реплики. Отделните лексеми придобиват в контекста на репликата ироничен смисъл чрез контраста с околния контекст. Това са най-често съществителни имена, включващи в състава си оценъчни или емоционално натоварени словообразователни елементи, словосъчетания, в чийто състав са включени епитети, или словосъчетания клишета, които в новата си среда на употреба имат принизяващ ефект:

28) - Дааа, писателю, **геройче от Прага!** Орден за храброст трета степен!
Разказвам, за да те боли. (Шумналиев 2007: 285)

29) - Стани, стани, **юнак балкански!** Ще черпиш, бай Тончо! – каза завеждащ отдел „Ентусиазъм“. В ръката му шумолеше вестник. – За теб пише пресата, издигаме се... Гледай тук: „С факела на овчарския прогрес!“ (Мишев 2008: 209)

30) Вместо това ме посреща мрачният поглед на сърдита дива свиня с остър предменструален синдром.

- Ооо, ти се сети да се прибереш – вика. – Благодаря ти, че ми оказваш тази висока чест.

Сарказмът е талант, който не е даден на жените...

- Как си, **слънчице?** – усмигнах се. – Как мина деня ти? (Сироманов 2010: 16)

31) Два дни къртих плочките.

- Кой е?

- Коцето. Отвори бе, **герой на труда.** (Шумналиев 2007: 330)

32) - Чакай, **строителен гений.** (Шумналиев 2007: 331)

Тези обръщения нямат постоянен характер, те се пораждат в конкретната ситуация и за тяхното разчитане като иронични често е необходим минимален контекст. При използването на деминутиви като иронични обръщения иронията се реализира на базата на контраст – в рамките на езиковата форма между умалителния суфикс и значението на словообразователната основа или между значението на умалителната форма и околния контекст. Ексерпираният материал показва, че възможностите на умалителните суфикси се използват активно за постигане на

експресивност или изразяване на оценъчност основно при съществителните, по-рядко при прилагателните имена. Характерно за тяхната употреба е, че за интерпретирането им като иронични е необходим минимален контекст. Това се дължи на факта, че в тези случаи значението на аfixа не съответства, противоречи на значението на словообразователната основа. Тези деминутиви не носят значението „малък”, а изразяват емоционално отношение, иронична оценка (Ницолова 2001). В някои от случаите умалителните суфикси изграждат представа за ограничена проява на определена характеристика на обекта на иронизиране, а в други – за пълната ѝ липса. При реализацията на иронията изразеното отношение има различни нюанси – от тънка насмешка до открито презрение.

В проучения от художествени повествователни текстове материал беше открит единичен пример за използването на деминутивна форма на прилагателно име с функцията на обръщение. Въпреки това такава употреба не изглежда необичайна:

33) - *Бедничкият, как оцеля при целия този лукс? (Голев 1987: 162)*

Ироничното омаловажаване тук трябва да бъде разграничавано от случаите, при които изказвания, които включват имена, образувани чрез наставки за умалителност и гальовност, често погрешно са определяни като иронични. Следният пример от разговорната практика демонстрира това.

Говорещият обяснява на адресата, че смята приятелката му за „*глунавичка*”. Тук използването на умалителната форма на прилагателното има за цел да изрази истината в смекчен вид. Тази употреба е мотивирана от отношенията между събеседниците. Тя не може да бъде определена като израз на иронична оценка, а по-скоро като пример за мейозис. Преднамереното намаляване на значимостта на признака е предизвикано от стремежа на говорещия да не засегне адресата на своето изказване. Ако се приеме, че „*глунавичка*” е част от иронично изказване, то изхождайки от принципа на противоположност, заложен в разбирането за иронията, трябва да кажем, че говорещият смята, че приятелката е *умна*, нещо, което в конкретния случай той няма предвид. По съвсем друг начин стои въпросът с изказвания, където обръщението, изразяващо иронична оценка, в контекста на репликата придобива противоположно значение. Например: *Как стигна до това прозрение, умничката ми?*

Случаите, в които за обръщение се използват отделни лексеми, чието иронично значение е подсилено чрез епитет, или словосъчетания клишета също не се реализират

различни от вече описаните механизми за реализация на иронично отношение. Те са представени тук поради факта, че функционират като обръщения и изразяват иронична оценка в разглежданите конструкции с пряка реч.

По-внимателно проучване заслужават обръщенията, при които фикционалното лице използва име на известна личност (или популярен персонаж), за да назове своя събеседник.

34) - *Какво да продължавам – човекът ти е чист като утринна роса. Добър ръководител, добър производител, добър търговец. Син на активен борец, с комсомолски активи... Нямаш с какво да го притиснеш, Марлоу, ясно ли ти е?* (Голев 1992: 493)

35) - *Къде си ти бе, Левски! – хвана го завеждащият „Писма на читатели” за колана. – Покаже се, скрий се без знак и без след...* (Голев 1992: 237)

Този вид обръщения също се пораждат в конкретната речева ситуация и нямат постоянен характер³. По своята същност това са ситуативни преназовавания с ироничен смисъл. В тези случаи използваните собствени имена на личности, предизвикват представата за определени постижения в различни области, за значими открития или за силно изяви личностни качества, тоест при тези употреби разпознаването на иронията е свързано с използването на определени историко-филологически фонове знания, тъй като ироничните обръщения актуализират такива знания и предизвикват умозаключителни процеси. Употребени с функция на обръщения, имената на известни личности най-често изразяват иронично подценяване от страна на фикционалното лице по отношение на нещо казано или направено от друг персонаж – налага се съпоставката на качествата или действията на персонажа с тези на известната личност, чието име се използва като обръщение, което води до иронично снижаване на оценката за казаното или направеното от фикционалното лице.

³ За разлика от тях в разговорната практика не са редки случаите, в които се употребяват иронични обръщения прякори, които нямат ситуативен характер. Те изразяват оценката на определен кръг хора по отношение на черти от характера на иронизираното лице. Въпреки че тези прякори не се появяват в конкретната речева ситуация, самото решение на говорещия да го употреби в речта вече демонстрира неговата иронична позиция. За да бъде осъзнато ироничното отношение в такива обръщения обаче, е нужно тяхната поява да бъде мотивирана от предварително налична информация за смисловото противопоставяне между значението на обръщението прякор и реално притежаваните от адресата черти:

- *Дон Жуане, къде се подвизава тая нощ?* (адресатът не се ползва с популярност сред женския пол).

- *Ей, Щедрия, скоро да си давал пак пари назаем?* (адресатът на изказването се ползва със славата на стиснат и неуслужлив човек).

Такъв вид обръщения прякори обаче в проучения художествен материал не бяха открити, въпреки че тяхната употреба не би била необичайна.

Конкретно в последния пример роля за изграждането на ироничното значение на репликата има и цитирането на част от литературно произведение. Ироничният смисъл се поражда от сравнението, което се налага, между цитирания откъс, отнесен към личността на Апостола, и смисъла, зададен от новия контекст, в който цитатът е употребен.

3.2. Иронични номинации на персонаж, към когото е адресирана репликата

Близки до функциите на разгледаните обръщения са ироничните номинации на персонаж, към когото е адресирана репликата. По своята същност те са сравнения с известни личности, като тук механизмите за реализирането на иронична оценка не са по-различни от гореописаните. Мнимото приравняване на качествата на фикционалното лице с тези на известна личност дава израз на ироничното отношение на персонажа:

36) - *Ако знаех, нямаше да те питам – измърмори Тома, усещайки най-накрая, че се държи не както трябва. – Аз обаче знам, че не знам, а ти и това не знаеш...*

- *Браво!* – викна кандидатът. – *Ти си нашият ведомствен Сократ. Във всеки институт си имат по някой такъв екземпляр...* (<http://bookre.org/reader?file=419560>)

37) *Седнах в тревата до нея. Тя извади цигарите си. Взех ѝ кибрита и драснах клечка.*

- *Плийз. Трови се.*

- *Тенкю – кимна тя. – Да не учиш английска филология?*

- *Голяма Ванга си. (Голев 1987: 20)*

3.3. Етикетни формули

Определен интерес представляват и случаите, в които като иронични обръщения са употребени етикетни формули, използвани при общуване с високопоставени лица или при дворцови приеми:

38) - *Царю честити!* – *извика му отдалече Софран. – Ще ни приемеш ли във владенията си!...* (Мишев 2008:164)

39) - *Беше ми приятно да се возя с вас, **ваше височество**. Доскоро – кимна иронично той, изскочи чевръсто навън и захлопна вратата.* (Попов 2009: 123)

40) *Сивата фигура на Томас Мънроу изникна зад гърба ѝ.*

- ***Ваше величество** – изрече той **подигравателно**, – позволете да ви представя новия ви шофьор.* (Попов 2009: 185)

Използвани за номинация на определено фикционално лице, тези етикетни единици мнимо повишават статута му, като по този начин стават носители на иронично отношение. Много често в авторовите ремарки, които съпровождат репликите, се откриват и лексикални единици, които определят тона на изказването именно като ироничен, подигравателен.

Направените наблюдения представят обръщението като продуктивно средство за изразяване на иронична оценка. Неговите възможности за това се изследват за първи път в художествени повествователни текстове. Адресиращите и квалифициращите функции, които то изпълнява, задават богат кръг от възможности за изразяване на ирония. Едно следващо тяхно проучване би допълнило изводите чрез откриване и анализ на още примери от художествената проза, които да демонстрират употреби, нередки в разговорната практика⁴.

3.4. Риторични въпроси

Изразително и продуктивно средство за изразяване на иронично отношение могат да бъдат и риторичните въпроси. Като стилистично средство, резултат от транспозиция на синтактични конструкции, те не изискват отговор и нямат за цел да подбудят адресата да съобщи нещо неизвестно. Поради факта, че отговорът е подсказан, функцията на риторичните въпроси е да привлекат вниманието на читателя и да го провокират сам да направи извод от казаното. Или както отбелязва Ш. Бали „...риторичният въпрос по своята същност не е въпрос и няма никакво отношение към риториката; това е просто косвено експресивно средство” (Бали 1961: 308). Според него тези синтактични конструкции изразяват чувства, за което се използват възможностите на гласа.

⁴ Тук се имат предвид случаите, в които като иронични обръщания се използват членувани имена (*Ей, скромният, хайде стига се хвали!*), части от реплика на адресата (*Госпожице „никога не закъснявам”, знаеш ли колко е част?*) или на друго лице (*Ало, „котенцето”, пораздвижи си малко котешките крачета и свърши някаква работа!*) и други.

Риторичните въпроси често се употребяват в репликите на персонажите, като доизграждат речевата характеристика на фикционалното лице, ставайки носители на ироничната му позиция спрямо друг персонаж или факт от художествената действителност:

41) - *Нали знаеш за случая с Венци Разпопов? – името му беше познато, но не може да си спомни откъде. – Онзи бе, пианиста, който остана в Германия.*

- *А, да... Какво, да не са го пробали с чадър?*

- *Ох, не, жив и здрав е! Помниш ли, че бях писала за него един материал миналата година, за концерта му?*

Йордан не помнеше този сензационен факт, но поклати глава. (Голев: 1992: 236)

42) - *Ама Анелия много е загазила. Прилича на поничка.*

- *Понякога, скъпа, мозъкът ти прилича на поничка. Ама защо казвам „понякога“? (Шумналиев 2007: 193)*

43) - *Има и идеални престъпления.*

- **Надявам се, че нямате предвид поезията? – погледна ме насмешливо ченгето. (Златанов 1992: 56)**

44) - *Е, ти се върна – подхилва се Ивайло. – А се беше заканил да умреш от скука в Германия. **Що не си държиш на мъжката дума?** (Георгиев 2004: 201)*

45) - *Не знам дали съм баи такъв. Значението е културист, но смисълът е поширок: да изграждаш тялото си. Да направиш от тялото си нещо непоклатимо, могъщо. Здание, крепост.*

- *Я виж ти – прихна тя, – значи това искаш. **Да станеш Асеновата крепост?** (Голев 1987: 59)*

46) - *Каквооо? Да се занимаваме с някакъв клозет!... – Варадин вдигна поглед от факса и се втренчи с омраза в стажанта. – Че това съвпада с концерта на г-жа Селянова! Давате ли си сметка?*

- *Няма ли начин да се съчетаят? – простодушно предложи той.*

- **Концерт и клозет ли?! – подхвърли иронично Варадин. – Ами опитайте...** (Попов 2009: 151)

47) - *Къде са вашите? – попитах със страх, че някой от тях може да влезе в стаята.*

- *По-далеч са, отколкото предполагаш.*

- *Да не са от обратната страна на луната? (Голев 1987: 40)*

48) - *Аз мислех, ще се оправи, като го тряснаха по главата, но гледам: превъртял е още повече!*

- *Смяташ ли, че повече е възможно? – ехидно отвърна Маврикий. (Биолчев 2005: 151).*

Поставеният въпрос съсредоточава вниманието върху възможния отговор, който е насочен към фикционално лице или факт от художествената действителност, които се подлагат на иронична оценяване. Конкретно в последния пример въпросът изразява оценка по отношение на друг персонаж (хилядникът Ираклий). Представата за липсата на личностни и лидерски качества на героя се поддържа през цялото повествование, като от особено значение в това отношение са именно разговорите за него от страна на подчинените му. За изграждането на ироничния смисъл значение тук придобива и авторската ремарка, в която тонът на речта се определя именно като ироничен, тоест чрез взаимодействието между речта на персонажите и тази на разказвача става възможно изразяването на авторската оценъчна позиция.

Подобно взаимодействие при продуцирането на ироничен смисъл се открива и в следващия пример:

49) - *... но вий по кой начин мислите да служите най-полезно на отечеството си?*

- *На обществото тоест? За нас социалистите няма отечество, има човечество.*

- *Вие играете с думите... кога свършите, де ще идете?*

- *В България.*

- *Че защо не идете в Никарагуа?*

Генчо разбра иронията на този въпрос, който изкарваше парадоксалността на горните му думи, и леко се изчерви. (Вазов 1994: 376)

Риторичният въпрос е вербална реакция по отношение на схващанията на единия от персонажите (*За нас социалистите няма отечество, има човечество*). Смиълът на въпроса (*Че защо не идете в Никарагуа?*) е ясно формулиран и в речта на разказвача (*парадоксалността на думите*), където е представено и емоционалното състояние на Генчо. Тази двуизмерност – външната гледна точка, изразена чрез речта на разказвача, която представя реакцията на въпроса, и вербалната реакция на фикционалното лице по отношение на разбиранята на другия персонаж за социализма, е ключова за продуцирането на ироничния смисъл на риторичния въпрос.

Механизмът за създаване на ирония тук е абсолютно аналогичен на създаването на ироничен смисъл на лексикално равнище: едновременната реализация на прякото значение (изразено чрез въпросително по своята структура изказване) и преносното (изградено в контекста утвърдително значение) е предпоставка за подтекстовото възникването на субективно-оценъчна модалност.

Като средство за реализация на субективно-оценъчна модалност в изследваните конструкции с чужда реч иронията представлява художествена форма за изява на авторската оценъчна позиция. Продуктивен механизъм за изразяване на иронично отношение по косвен, недиректен начин е използването на преизказни форми в отделни реплики на фикционалните лица. Техният анализ налага някои терминологични уточнения.

3.5. Преизказни форми

В научната литература са изказвани редица мнения за същността на модалността като важен признак на изказването. Тя може да бъде означена с различни средства: наклоненията на глагола, лексикални средства и синтактични структури, интонация. Тук се приема изразеното от Р. Ницолова становище, че модалността, означена с глагола, е тясно преплетена с евиденциалността, която представлява граматическа категория, означаваща източника на информация. Според авторката, евиденциалността граматикализира когнитивни състояния на говорещия, свързани с получаване на предаваната информация от определен източник и с нейното класифициране. Говорещият като че ли се представя в две лица: едното, което е получило информацията, и другото, което я предава (Ницолова 2008: 318, 332). Такова схващане за модалността и евиденциалността като частично припокриващи се и взаимносвързани

категории позволява по-диференцираното разглеждане на някои преизказни форми, чрез които, като се изказва оценка или съмнение за истинността на предаваната чужда реч, се изразява иронично отношение към нейното съдържание. Според използваната от Ницолова терминология това са ренаративни⁵ и дубитативни форми⁶, често употребявани в конструкции с чужда реч за изразяване на ирония към казаното – както в пряка, така и в възпроизведената реч на фикционалните лица. При анализа на такива преизказни форми се отбелязва, че те не само сполучливо реферират чуждото изказване, но и много добре интонират неправомерното, невероятното, естествено в съчетания с преувеличения, с комбиниране на влизаци в семантични противоречия думи, с привидно изразяване на положителна оценка и съпричастие (Велева 2000: 283).

50) - *С какво можеш да помогнеш на един човек, щом същият априори звучи гордо? Помага се на онеправданите, на нещастните. А така как ще помогнеш на подобен великан? Гордо звучал! Ангел бил!* (Голев 1992: 11)

51) *Луди били! В коридора едва тътреха крака, а тук се стрелкат като торпили.* (Голев 1992: 335)

52) - *А, ти беше оня, дете си тука отскоро и за малко - издевателски заговори отзад същият страшно познат глас. - Нали беше програмист на суперкомпютъра? Дето не си бил виждал шефа си откакто те е назначил...*
(<http://bookre.org/reader?file=419560>)

53) - *Мутирал бил фикусът - продължаваше да вдига пара той, - хората по цял ден киснат тук да цъкат карти, а те за фикуса се загрижили. Защо не се замислят за хората? За мене, в края на краищата, и аз по осем часа вися тук, а още не съм мутирал...* (<http://bookre.org/reader?file=419560>)

54) - *Тя каква е къща, ама прозорци има и надолу да гледат, и нагоре по улицата. На единия постоянно е майката, а на другия – дъщеря ѝ и не пропускат човек да мине, докато не разочвъркат целия му род. И все на изгоряла манджа мирише покрай тях. Дърта жена мари, сестро, а тръгнала по ума на дъщеря си! Все тоя инженер я бил искал, онзи съдия бил питал - чунким хората са полудели цял живот изгорели манджи да ядат! То да не излезе като Деша Коликучкова? Искали я,*

⁵ За означаване на ренаратива се използват и следните термини: *преизказни форми, преизказно наклонение, приказно наклонение, несвидетелски форми* и др.

⁶ Други термини за означаване на формите на дубитатива са *форми за по-силно преизказване, емфатични преизказни форми, недоверчиви форми, недоверчив (инвертитивен) модус* и др. (Ницолова 2002: 370)

молили я, щели да я крадат, а и до ден днешен си стои в къщи смутена...

(source=chudomir.tei)

55) - *Ние, като пием, виждаме двойно, а те тройно. На бога си Троица викат. И да пият не знаят.*

- А те били измислили виното!

- Ще изкарат, че и държавата са измислили, като и баба знае, че ханът я е измислил. (Биолчев 2005: 26)

56) - *Стига вече! – щеше да му каже Йони, пък макар и оня да се ядосваше. Нека се ядосва! В края на краищата всяко нещо си има граници. Бил го назначил на тая работа, айде бе... (Мишев 2008: 163)*

57) - *Знаеш какво е тотем, нали? Животно или растение, от което се смята, че е произлязло племето. Било забранено да се убива животното тотем. Далечен прадревен спомен за произхода на човека, но не, това Фройд не го задоволява. Според него тотемът провокирал страха у децата, затова те го свързвали с бащата. **Кажми как можеш да свържеш бащата с едно растение?!... Защото има растителни тотемни... Както и да е. Оттук, пак според този мъдрец, произлизали и две табути – да не се убива тотемното животно и да не се взема жена от същия тотем. **А това пък – слушай само! – съвпадало с двете престъпления на Едип, който убил баща си и взел за жена майка си. **И като венец – това да убие баща си и да се съвкупява с майка си – били двете най-първични желания на детето!** Следователно тотемизмът се бил създал поради едиповия комплекс, който се намирал у детето. **Как ти се струва!** – Той ме загледа с възмутен израз. (source=srgpoznai.tei)*****

58) - *А вие случайно виждали ли сте някога ангели без бейзболни бухалки? - ухили се доволно Коста Вържаров. - Изобщо виждали ли сте някога ангели, но не на кино или на икона, а на живо? Не сте. Ами тогава?!? Някои били виждали, казвате? **И къде? В реанимацията?... Така че виждате, времената се менят, ангелите също...** (<http://bookre.org/reader?file=419560>)*

59) *Изръмжах наум и с подскоци претичах двете платна. Слава богу, никой не свирна.*

*- Е, болеше ли много? – подигра ми се тя. – **И това ми било щангист.***

- Не съм щангист! – чувствах се доста тъпо. (Голев 1987: 16)

60) Вилхелм обаче се запъва и ми разправя, че германците били консервативни и щели да се шокират от това нещо. **Щели сме да отблъснем** рекламоделите. **Е, не е ли пълен идиот Вилхелм!** (Сиромахов 2008: 135)

61) Тия американци! Като са най-силната и най-богата държава в света, претендират и да са най-благородни и най-добри човешки същества на земята. **„Стопроцентният” американец бил образец на духовно и интелектуално съвършенство, универсален модел на личността.** (Георгиев 2004: 174)

В примерите се срещат и ренаративни, и дубитативни форми. Те предават информация, чийто източник е чужда реч. Включен в репликите на персонажите, ренаративът посочва, че фикционалното лице преизказва чужда реч. Източникът на тази реч може да бъде напълно анонимен (когато се предава информация от опита на обществото – напр. в мълвата, слуховете – *Някои били виждали, казват?*; **„Стопроцентният” американец бил образец на духовно и интелектуално съвършенство, универсален модел на личността**), но по-често лицето, чиито думи се предават, е точно определено, тъй като иронията е насочена към казаното от него (преизказва се теория на Фройд, предават се думите на друг персонаж). Дубитативните форми предават съмнението на фикционалното лице относно истинността на възпроизведената реч. Изразеното чрез тези форми недоверие варира в широки емоционални граници – от несъгласие до ирония и възмущение. Дистанцираността на фикционалното лице, която то демонстрира чрез ренаративни форми или оценката му по отношение на казаното от някой друг не са иронични по подразбиране. За да бъдат разчетени като такива ренаративните и дубитативните форми се нуждаят от контекст, който да задава ироничния смисъл от използването им. Това могат да бъдат отделни лексеми и словосъчетания (*мъдрец, като венец, великан*), които в контекста придобиват противоположно значение, иронични коментари (*айде, бе; чунким хората са полудели цял живот изгорели манджи да ядат; А, ти беше оня, дете си тука отскоро и за малко*), реторични въпроси (*А така как ще помогнеш на подобен великан?; Кажми ми как можеш да свържеш бащата с едно растение?!; И къде? В реанимацията?...*), лексикален маркер в авторовата ремарка, указващ ироничния смисъл на казаното (*подигра се*).

3.6. Частици

Други, усилващи ироничния смисъл лексеми, са частиците. Възможностите им да изразят иронична оценка са ограничени, тъй като те са думи, които нямат свое референциално значение, характеризират се със синтактична несамостоятелност и морфологична неизменяемост. Въпреки това ексцерпираният материал дава достатъчно основания за разглеждането на тяхната роля (и по-специално функциите на частицата *уж*), при изграждането на ироничния смисъл.

Традиционно от функционално гледище частиците се разглеждат в три групи: словообразуващи, формообразуващи и модифициращи (прагматични) частици. При изразяването на иронична оценка значение придобиват прагматичните частици, които могат да се определят като „специализирани средства за изразяване на отношението на говорещия към съдържанието на изказването и към определени елементи на речевата ситуация”. Тяхната основна функция е да модифицират значението на отделни части на изказването или на цялото изказване, отразявайки отношението на говорещия към различни елементи на комуникативната ситуация (Тишева, Ро Хауге 11: 2002)

В разговорната практика прагматичните частици са едни от най-често употребяваните в диалога. Примерите от художествени повествователни текстове показват, че тяхното използване също е обичайно за конструкции с пряка реч, в рамките на които обаче се възпроизвежда реч на друго фикционално лице. Най-често употребяваната прагматична частица е *уж*. Тя изразява съмнение към казаното от автора на речта, която се преизказва, или към друг, неназован източник – най-често – общоизвестна истина:

62) - ... *Срещу нас се зададе едро животно, едро като самосвал, напира, а от ноздрите му сякаш огън хвърчи... Стреляйте, казвам, другарю Гъделов, моментът не е за изпускане!... Той стреля, обаче не улучи. После разправял, че **съм го бил стреснал** с вика си, **уж** де... (Мишев 2008: 305)*

63) ***Хвали се**, че му била безразлична славата и **уж** в живота си **не е прочел** нито една рецензия за себе си. Чиста лъжа! Жена му Надя редовно ги изрязваше от вестници и от списания, а **скромният Емилиянчо ставаше нощем като таласъм** и ги четеше и препрочиташе, докато се развидели... (Георгиев 2004: 169)*

64) - *Ти луд ли си, не мога да пратя на такова важно събитие някакво **начинаещо репортерче!** Тоя Есхил за нищо не става, няма никакъв усет за новината.*

Миналата година го пратих да пише за някакъв луд изобретател, дете уж бил измислил огъня. Някой си Прометей... И Есхил ми се връща с репортаж 25 хиляди знака! И вътре само глупости – някакви скали, Прометей бил прикован, бил мъченик, пълни простотии... (Сиромахов 2008: 7)

Примерите показват, че употребена в конструкции с чужда реч частицата *уж* функционира като емоционално-експресивно средство, което подсилва ироничния смисъл. Той обаче е в резултат от създадения в контекста контраст – *хвали се – скромният Емилиянчо; никой няма да мине – на кръстопът сме*. Частицата *уж* подчертава привидността на казаното, зададена и от употребата на дубитативни форми и наличните в контекста маркери за ирония (умалителни форми, сравнение).

Анализираният материал показва, че много често за изразяване на иронична оценка се използва конвергенцията. Натрупването на различни похвати от различни езикови равнища с една обща цел е особено продуктивен механизъм за реализация на иронията, тъй като всяко от използваните средства е експресивно само по себе си, а комбинираното им използване нюансира по различен начин заявената иронична оценка.

Конкретно в последния от посочените примери ироничният смисъл, част от чието изграждане е и частицата *уж*, се постига вследствие на алюзия. Алюзията като средство за изграждане на ироничен смисъл предполага наличието на определени историко-филологически фонове знания. Иронията в тези случаи се реализира чрез изграждане на противоречие между читателското знание за определен факт от реалността и представянето му в художествения текст:

65) *Тогава „Кореком” беше „троянският кон” на западния капитализъм... „Кореком” предлагаше феерията на Запада. Телевизори „Филипс”, магнетофони „Сони”, фотоапарати „Кодак”, видео „Панасоник”, перални машини AEG, „Шанел”, „Нестле”, „Марлборо”. По израза на партийния секретар на „Народна младеж”, все отпадъци на западната икономика. (Шумналиев 2007: 40)*

Използването на алюзията като средство за реализиране на иронията налага проучването на проблема за повторението, разглеждано тук като вид цитиране.

3.7. Цитиране (повторение)

Въпросът за ироничните цитирания е поставен от Д. Спербър и Д. Уилсън⁷, които разглеждат иронията като вид цитиране, обявявайки се срещу традиционното схващане за иронията като фигура, основаваща се на противопоставянето на преките и преносните значения на езиковите единици. В техните изследвания *цитирани* се назовават такива иронични изказвания, които представляват в една или друга степен „ехо“, „цитат“ на други, неиронични изказвания. Според авторите разнообразието на иронични цитирания е голямо – от по-опростените случаи, при които един от участниците в диалога повтаря реплика (или част от нея) на друг участник, акцентирайки я посвоему, до по-сложни форми на дистантно цитиране и алюзии.

При използване на повторението като средство за реализиране на иронична оценка говорещият се дистанцира от първоизточника и заявява несъгласието си с него, като важна роля играе и семантичното несъответствие между изказването и контекста:

67) - *Хайде да не се караме!*

- *Хайде да не се караме – повтори насмешливо той, осъзнавайки нейната безпомощност да го опровергае. (Златанов)*

68) - *Не, това повече не бива да се търпи – ядосан каза синът и ножът потръпна в ръката му. – Има специално постановление. Ще телеграфирам на министъра, че в туй село не признават никакви постановления!*

- *Имало постановление – каза след малко Хинко – Знаем, че има. Ама докато дойде до нас, все някак ще го извъртят нашите приятели... То е като Осъма, бе!... Аз съм ходил горе в Балкана, на извора му. Там да го видите какъв е чист и бистър като сълза, ама дорде доде до село, и говедата не щат да го пият... (Мишев 2008: 41)*

В случаите, в които персонажът буквално повтаря твърдението на своя събеседник, влагайки в него нова оценка и акцентирайки го по своему, двусмислено употребената чужда реч е белег за изявено иронично отношение. В разговорната практика иронията в подобни случаи се изразява паралингвистично (основно чрез

⁷ Sperber, D., D. Wilson. Irony and relevance: A reply to Seto, Hamamoto and Yamanashi.
<http://www.langsci.ucl.ac.uk/home/deirdre/papers.php>

интонацията), но в диалогично представената пряка реч това се постига със средствата на пунктуацията, имаща важна роля в предаването на отношението на говорещия, в осъзнаването на скрития в подтекста смисъл или за подсказване на определена емоционална реакция. Особено значение придобива използването на възклицателни и въпросителни знаци в края на повторената реплика. Те маркират характера на интонацията, с която е произнесено изказването, която допринася за разбирането му като иронично.

Показателни за изявено иронично отношение биха могли да бъдат и означените с тире или многоточие емоционални паузи, често се използват и кавички:

69) - *Довечера...* – каза той и внезапно си спомни разговора с Ангелов.

- *Довечера ли...?* – *попита тя с ирония.* – *Довечера не мога – имаме билети за кино.* (Мишев 2008: 225)

69) - *Абе, да засеем, па да става каквото ще – каза младежът. Той още не можеше да забрави за какво беше дошъл.*

- *„Да засеем!“* – *подигра му се оня.* – *А ще остане ли някой да жъне?* (Мишев 2008: 100)

Нерядко иронията, както и в приведенния пример, се отбелязва и с помощта на езикови сигнали, откриващи се в авторовата фраза, съпровождаща репликата. Това най-често са наречия от типа на *иронично, язвително, насмешливо, подигравателно* или глаголи като *подигра, присмя* и подобни.

Частен случай на гореописания се явява възпроизвеждането на част от репликата на събеседника, тъй като, както отбелязва Бахтин, „диалогични отношения са възможни не само между цели изказвания, а диалогичният подход е възможен и към всяка значеща част на изказването“ (Бахтин 1976: 207). В този смисъл ирония от перспективата на персонаж към друг персонаж може да бъде изразена дори към отделна дума, ако тя се възприема не като безлична лексикална единица, а като знак за чужда смислова позиция. Неизбежно настъпва промяна в тона на изказването, означена отново чрез средствата на пунктуацията:

70) - *А защо рисуваше в крепостта оня нещастник Ираклий? Той да не би да е божий баща?*

- **Божий баща!** Той и божий човек не е. Той е див войник, тясно чело, саката душа... (Биолчев 2005: 212)

71) - По времето на Юстиниан ли е клано агнето, или може би по времето на Константин Велики?

- **Вчера** е клано...

- **Вчера** – иронично повтори Ираклий, дъвчейки с усилие. – А може би вчера сте заклали не него, а баба му? (Биолчев 2005: 298)

По-редки са случаите, в които разказвачът повтаря част от реплика на персонажа, влагайки в нея ироничен смисъл. Речевата партия на персонажа, имаща характеризираща функция, се явява отправна точка за изразяване на иронично отношение. При „движението” от пряката реч към речта на разказвача характеризиращата функция се развива в оценъчна:

72) Професор Ян пристъпи навътре и се спря. Зад стъклото на витрината той видя тъй добре познатите пет тома, подвързани в оранжево пластмасово платно. Това вече беше много за неговото **изстрадало професорско сърце**.

- **Нашият народ е буден!** – каза Михалакев. – Чете, проявява интерес, тачи **прославените мъже** на своето време... Младежо, преведи му!

- **Боже мой!** – хапеше устни **прославеният мъж** и още не можеше да се успокои. (Мишев 2008: 197)

Както бе отбелязано, иронична оценка може да бъде изразена и от гледище на персонаж към фрагмент от художествената действителност или действителността на автора, като в този случай гледните точки на автор и герой се контаминират в предаваната чужда реч, например, за да се изрази ироничното отношение към често използваното през последните години твърдение, че България е на кръстопът:

73) **Никой не минава обаче, бабите също изчезват и само сняг пада на парцали и затрупва балканския папарак.**

- **Ще ида да заколя прасето!** – казва той. – То се е видяло, че **никой няма да мине!**... А уж сме били на **кръстопът**. (Стратиев 2000: 62)

Авторската субективно-оценъчна позиция се проявява и в самия избор на материал за цитиране. Употребено в нов контекст цитираното твърдение придобива

ироничен смисъл, който се поражда или при неволното сравнение, което се налага, между формата и съдържанието на текстовете, от които се цитира, и новия текст, или чрез създаването на контраст в рамките на езиковия или ситуационния контекст:

74) „*Решихме да не правим аборт. Предпочитаме да си го родим отровено. Извинете за главоболието. Жорес как е? Мадамата му хвърли ли топа? А него ще опандизят ли? Дано, Дано. Изобщо животът се оказа едно чудесно нещо, докторе. Да не говорим пък човек колко гордо звучи.*” (Голев 1987: 87)

75) - *С какво можеш да помогнеш на един човек, щом същият априори звучи гордо? Помага се на онеправданите, на нещастните. А така как ще помогнеш на подобен великан? Гордо звучал! Ангел бил!* (Голев 1992: 11)

Стилистичният потенциал на използвания в репликите на фикционалните лица популярен цитат „*Човек – това звучи гордо*” се състои във възможността му да съвмести две значения – това, което цитираната част има в собствения си контекст в текста на М. Горки, и това, което придобива в новия. При актуализация на иронията се изграждат отношения на противопоставяне, като по този начин се модифицира първоначалното значение на цитираната част, която създавайки алюзия за предишния си контекст на употреба, става изразител на авторовата иронична оценъчна позиция.

Вместо заключение

Разгледаните примери демонстрират широките възможности на пряката реч да изрази иронично отношение. Фактът, че този вид чужда реч притежава редица особености на устноразговорната форма, благоприятства изразяването на ироничната оценка и придава по-жив и изразителен характер на повествованието. Но ексцерпираният материал категорично доказва, че двугласността на пряката реч, съчетаваща авторова и чужда реч, разширява възможностите за реализация на иронията в различни по обем текстови фрагменти.

За да се реализира иронията, изградената иронична ситуация трябва да хармонизира отношението към обективния смисъл на нещата в съзнанието на участниците в диалога независимо дали той се осъществява между автор и читател, или между персонажи, принадлежащи към фикционалния художествен свят.

ИЗТОЧНИЦИ ЗА ЕКСЦЕРПИРАНЕ НА МАТЕРИАЛА:

Алек Попов. Мисия Лондон. Изд. „Сиела”, С., 2009.

Алеко Константинов. До Чикаго и назад. Изд. „Български писател”, С., 1970.

Боян Биолчев. Амазонката на Варое. Изд. „Труд”, С., 2005.

Валентин Пламенов. Разкази на едно софийско копеле. Изд. „Сиела”, С., 2009.

Ваня Щерева. Образцов дом. Изд. Фондация „Развитие XXI век”, 2006

Георги Господинов. Естествен роман. Изд. „Жанет-45”, Пловдив, 2005.

Георги Мишев. Преброяване на дивите зайци. Изд. „Сиела”, С., 2008.

Димитър Шумналиев. Соцроман. Изд. „Труд”, С., 2007.

Захари Стоянов. Записки по българските въстания. Изд. „Български писател”, С., 1983.

Златомир Златанов. Невинни чудовища. Изд. „Български писател”, С., 1985.

Златомир Златанов. Храмови сънища. Изд. „Иван Вазов”, С., 1992.

Иван Вазов. Нова земя. Изд. „Стрелец”, С., 1994.

Иван Вазов. Чичовци. Изд. „Български писател”, С., 1962.

Иван Голев. Повести. Анимуна. Изд. „Български писател”, С. 1987.

Иван Голев. Повести. Бронзовата лисица. Изд. „Български писател”, С. 1987.

Иван Голев. Роботът. Изд. „Абагар”, Велико Търново, 1992.

Иван Попов. Нашите марковски процеси (застрахователен трилър за младши научни сътрудници). // <http://bookre.org/reader?file=419560>

Иво Сиромахов. Дневници и нощници. Изд. Сиела, С., 2008.

Иво Сиромахов. ВГ дневници и нощници. Създателите. Изд. „Сиела”, С., 2010.

Кольо Георгиев. Изповеди на захождащото слънце. Изд. Арго Пъблишинг, С., 2004.

Любен Каравелов. Маминото детенце. Изд. „Български писател”, С., 1960.

Михаил Вешим. Смях в залата. Изд. „Сиела”, С., 2008.

Станислав Стратиев. Вавилонска хроника. Изд. „Жанет-45”, Пловдив, 2000.

Станислав Стратиев. Стоян. Изд. „Златоструй”, С., 1995.

Чудомир. Нашенци. Изд. „Труд”, С., 2006.

<http://www.znam.bg/com/action/showBook?bookID=921&elementID=279669379§ionID=5>

Български национален референтен корпус // <http://www.webclark.org/>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Арнольд 1990: *Арнольд, И. В.* Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). Москва.

Бали 1961: *Бали, Ш.* Французская стилистика. Москва

Бахтин 1976: *Бахтин, М.* Проблемы на поетиката на Достоевски. С.

Велева 1990: *Велева, М.* Стилистичният анализ на художествения текст. С.

Велева 2000: *Велева, М.* През огледалото на стила. Стилистична интерпретация на художествения текст. С.

Константинова 2011: *Константинова, Д.* Иронията като начин за възприемане на света (върху материал от българската и словашката фразеология). В. Търново.

Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. С.

Ницолова 2001: *Ницолова, Р.* Семантические особенности диминутивов от абстрактных существительных в болгарском языке (под печат)

Походня 1989: *Походня, С. И.* Языковые виды и средства реализации иронии. Киев.

Тишева, Ро Хауге 2002: *Тишева, Й., Х. Ро Хауге.* Заемане на прагматични частици В: Проблеми на социолингвистиката. Т. 7. Билингвизъм и диглосия – съвременни проблеми. С., 10-17.

Sperber, Wilson 1998: *Sperber, D., D. Wilson.* Irony and relevance: A reply to Seto, Hamamoto and Yamanashi. // <http://www.langsci.ucl.ac.uk/home/deirdre/papers.php>